

DE REFORMATIE

WEEKBLAD TOT ONTWIKKELING VAN HET GEREFORMEERDE LEVEN

Jaargang 59, no. 4

22 oktober 1983

HOOFDARTIKEL

Op bezoek in Griekenland I

Verzoek uit de kerken

Vóór de synode van Arnhem 1981 bereikte de deputaten voor de buitenlandse kerken het verzoek, een onderzoek in te stellen naar de *Greek Evangelical Church*. Het verzoek kwam van enkele broeders, die in Athene een en andermaal met predikanten en leden van deze kerk hadden gesproken, en die de indruk hadden dat hier sprake is van een kerkgemeenschap met een schriftuurlijk karakter, waar men trouw wil blijven aan Gods Woord. Een gift uit de kerken was beschikbaar gesteld, om dit onderzoek in Griekenland mogelijk te maken.

De nieuw benoemde deputaten voor betrekkingen met buitenlandse kerken werden door de synode van Arnhem gemachtigd, dit onderzoek in te stellen. Uit het midden van het deputaatschap werden Ds. T. Wendt te Urk en ondergetekende aangezocht met dit doel naar Griekenland te reizen en daarover te rapporteren.

De reis vond plaats van 26 mei tot 9 juni 1983. In een uitvoerig rapport hebben wij onze bevindingen neergelegd. Dit rapport is door deputaten aanvaard, en zal D.V. dienen op de synode van Heemse 1984.

De redactie van De Reformatie verzocht ondergetekende, over deze reis iets te schrijven in de rubriek 'Hoofdartikel', aan welk verzoek bij deze gaarne wordt voldaan.

Enkele gegevens

Wat is eigenlijk de Greek Evangelical Church? Het is een gemeenschap die bestaat uit 27 gemeenten, waarvan er 23 in Griekenland zelf gesitueerd zijn, terwijl de overige vier verspreid zijn over de hele wereld.

Op de Akropolis, de oude hoge stad van Athene, gezicht op het 'Parthenon'.

De kerken komen samen in twee 'local synods' (één van Noord-Griekenland en één van Zuid-Griekenland), die elk jaar worden gehouden, én in een 'General Synod', die eens in de twee jaar wordt gehouden. In het Noorden zijn er kerken in

INHOUD: *Hoofdartikel*: Op bezoek in Griekenland, I. *Uit de Schrift*: De dag des HEREN. *Kijk op de kerk te Voorburg*. *Kerkelijk leven*: Het antwoord van 'Rotterdam' op 'Arnhem'. Terugblik op 36 jaar contact. Het krachteloze *middelpunt*. *Kunst*: Dood en leven bij Courbet. 3. Courbets realisme en het leven.

de volgende plaatsen: Katerini, Berea, Thessaloniki, Giannitsa, Myltopos, Akropotamos, Serrai, Dimitri, Vergi, Nigrita, Alexandropolis, Agnantia, Feres, Alexandria en Sebasti.

In het Zuiden zijn er drie gemeenten in Athene, en voorts een te Piraeus, Nikaea, Chalkis, Volos, Ioannina en Corfu.

Als buitenkerk van de Local Synod van het Zuiden fungeert een gemeente op Cyprus. Verder behoren tot het kerkverband emigrantengemeenten in Darmstadt (BRD), Boston (USA) en Astoria (in de omgeving van New York).

Verder zijn er nog emigrantengemeenten in Philadelphia (USA), Los Angeles (USA), Melbourne (Austr.) en Sydney (Austr.).

Daarnaast zijn er ook nog enkele niet-geïnstitueerde groepen van Grieks-Evangelischen in Ferae, Conitsa, Aegina, Karditsomagoula en Andros.

Het ledental van de Greek Evangelical Church bedraagt ongeveer 5000. Maar dit betreft dan alleen de belijdende leden. Als men de kinderen en de 'bezoekers' (mensen die wel regelmatig in de kerk komen, maar zich niet aansluiten) meetelt, dan komt men op een getal van bijna 15.000. In het geheel zijn er twaalf dienstdoende predikanten.

Hoe zijn deze kerken ontstaan?

Omstreeks het einde van de Griekse onafhankelijkheidsoorlog, nl. in het jaar 1829, kwam een Amerikaanse zendeling, Jonathan King, naar Griekenland om daar hulp te bieden in de chaotische situatie die op dat moment daar heerste. Zijn eerste doel was: het verrichten van ontwikkelingswerk, maar tegelijk predikte hij ook het Evangelie. Hij kwam echter niet naar Griekenland met de uitgesproken bedoeling, daar een reformatorische kerk te stichten.

DE REFORMATIE

WEEKBLAD TOT ONTWIKKELING VAN HET GEREFORMEERDE LEVEN

KERNREDACTIE: DR. K. VELING (eindredacteur), DS. C. J. SMELIK, DR. W. G. DE VRIES.

BREDE REDACTIE: PROF. DRS. D. DEDDENS, PROF. DR. J. DOUMA, PROF. J. KAMPHUIS, PROF. DR. C. TRIMP, DS. C. J. SMELIK, DR. K. VELING, DR. W. G. DE VRIES.

Alle stukken bestemd voor de Redactie aan:
K. Veling, Postbus 99, 8050 AB te Hattem.

ADMINISTRATIE: Uitgeverij Oosterbaan & Le Cointre B.V.
Postrekening 406040 - Postbus 25, 4460 AA Goes - Tel. (01100) 15591
Advertenties 35 cent per mm. Contracttarief op aanvraag.
Advertenties (01100) 27555, toestel 10.

Zonder schriftelijke toestemming van de uitgever is het niet toegestaan artikelen uit dit blad over te nemen.

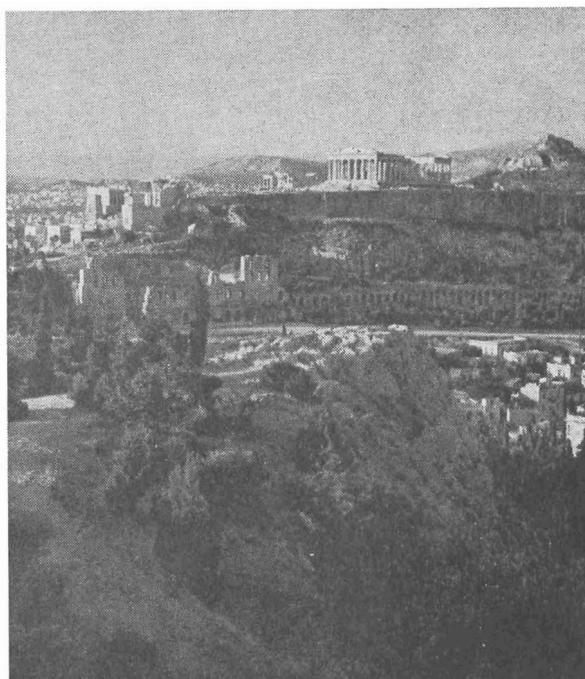
Abonnement: f 69,— per jaar — Buitenland: f 121,20 per jaar (zeepost).

Losse nummers f 1,25 (excl. porto).

Maar er deed zich een merkwaardig feit voor: een Griekse student, Michael Kalopothakis genaamd, werd gegrepen door het Evangelie. Na zijn theologische studie in Amerika keerde hij in het jaar 1859 terug naar Griekenland. In dat jaar startte ook een weekblad, getiteld 'The Star of the East' (Astir tis Anatólis), dat door hem werd geredigeerd. Opmerkelijk is dat dit blad nu — na vrijwel 125 jaar! — nog steeds in Griekenland verschijnt, zij het dan ook momenteel als maandblad.

Het duurde niet lang, of een klein groepje mensen kwam bijeen ten huize van deze Kalopothakis. Het doel van deze samenkomsten was: samen bidden, en de bijbel bestuderen. Hier ligt in feite het begin van de Greek Evangelical Church. In het jaar 1861 bestond de eerste gemeente te Athene uit vijf mannen en twee vrouwen.

Na ruim twintig jaar, nl. in het jaar 1883 werd de eerste synode gehouden. Toen waren er inmiddels drie gemeenten gevormd, nl. te Athene, te Volos en te Thessaloniki.

Panorama van Athene, links de oude hoge stad, de Akropolis en het zonbeschenen voormalige vrouwenverblijf, het 'Parthenon'.

Verdere ontwikkeling

Na deze eerste synode, die precies een eeuw geleden werd gehouden, doen zich gedurende veertig jaar geen schokkende gebeurtenissen voor.

Er komt verandering in de periode na de eerste wereldoorlog. Dan worden nl. de geleerden van de Greek Evangelical Church versterkt door *vluchtelingen* uit Klein-Azië.

Wat was het geval?

In Klein-Azië waren in de loop van de tijd ongeveer tien kerken ontstaan van congregationalistische signatuur. Griekenland deed na Wereldoorlog I een poging, de Griekse gebieden in Klein-Azië te heroveren. Maar deze pogingen mislukten. Het gevolg is dat veel Grieken, die op dat tijdstip nog in Klein-Azië woonden, moesten repatriëren naar Griekenland.

Toen hebben zich de kleine groepjes 'evangelische' christenen gevoegd bij de Greek Evangelical Church, zodat deze een aanzienlijke versterking onderging.

Twee wortels

Het is goed, iets te weten van deze geschiedenis. Want tot op de dag van vandaag zijn deze beide historische wortels merkbaar. De grote kerk te Katerini b.v. (de grootste kerk van de GEC) is in feite helemaal van Klein-Aziatische oorsprong. Ook verschillende kleinere gemeenten in Macedonië bestaan voor verreweg het grootste deel uit nazaten van vluchtelingen uit Klein-Azië. Dat geldt niet alleen van het Noorden. Wat het Zuiden betreft bestaat b.v. de 'tweede' kerk te Athene helemaal uit leden die hun oorsprong hebben in Klein-Azië, nl. Smyrna.

De tweevoudige wortel heeft ook in ander opzicht gevolgen gehad, zoals met betrekking tot de kerkorde en de kerkinrichting. Zodoende kan men in de huidige Greek Evangelical Church een merkwaardig mengsel aantreffen van congregationalistische en presbyteriaanse tendenzen. Om de GEC goed te beoordelen, is het van belang, deze geschiedenis in het oog te houden!

Kleine minderheid

Tevens moet men bedenken dat de GEC een uiterst kleine minderheid vormt in Griekenland. De grote volkskerk is de Grieks Orthodoxe Kerk, die maar liefst 98 % van de bevolking uitmaakt. Men zegt in Griekenland: 'Wie Griek is, die is Grieks-orthodox'. Dat houdt ook het omgekeerde van deze stelling in: 'Wie niet Grieks-orthodox is, die is geen Griek'.

In de beginjaren van de GEC (en dan spreken wij vooral over het eind van de vorige en het begin van deze eeuw) was er zware druk. Het gebeurde meer dan eens dat kerkgebouwen van de GEC werden verbrand en dat kerkleden het zwaar te verduren hadden.

Deze zware druk is wel afgenomen. De erediens kunnen momenteel in vrijheid worden gehouden. Toch gebeurt het nog wel dat plaatselijk te spreken valt van tegenstand. In Macedonië hoorden we van 'bezoekers' van de GEC die de kerkdiensten van de GEC hadden bijgewoond,

De papa (pope), geestelijke van de Grieks Orthodoxe kerk, komt men in Griekenland overal tegen.

maar die prompt de volgende dag van de Grieks-Orthodoxe kerk een bezoek ontvingen, met de vraag: 'Wat deed U daar gisteren in de Greek Evangelical Church? U hebt daar niets te maken!'

De GEC vormt in Griekenland een verdwijnend kleine minderheid, met alle gevolgen vandie. Dat betekent: de grote Grieks-Orthodoxe Kerk beheerst het hele leven, maar is sterk geseculariseerd, de 'pope' (voorganger van de kerk) heeft het te vertellen, ook dikwijls in politiek en maatschappelijk opzicht, maar met de 'niet-orthodoxen' wordt eenvoudig niet gerekend...

De leer der kerk

De Greek Evangelical Church heeft twee belijdenisgeschriften: de geloofsbelijdenis van Nicea (die men in vele kerkgebouwen voluit boven of naast de preekstoel heeft hangen) en een eigen Griekse geloofsbelijdenis van 28 artikelen.

Deze laatste belijdenis komt in grote trekken overeen met de Westminster Confessie (die de presbyteriaanse kerken aanhangen). Wel is deze belijdenis iets korter, en bovendien wordt het omstreden punt van het 'filioque' daarin gemist.

Men weet: het woord 'filioque' is kenmerkend voor de leer van de Drieëenheid van God, zoals die in de kerk van het Westen is ontwikkeld. Reeds Augustinus leerde op grond van de Heilige Schrift dat de Heilige Geest van de Vader *én van de Zoon* ('filioque') uitgaat. Eén van de redenen van de scheiding tussen 'Rome' en 'Constantinopel' in het jaar 1054 vormde deze zaak. De Grieks-Ortho-

doxe kerk wilde er niet van weten dat de Heilige Geest ook van de Zoon uitgaat.

Het is altijd een verschilpunt gebleven tussen het Oosten en het Westen, met alle gevolgen van dien. Want aan het ene woord 'filioque' zit natuurlijk heel veel vast. Als de Heilige Geest niet van de Zoon, maar alleen van de Vader uitgaat, hoe is dan de verhouding tussen Woord en Geest? Is er dan b.v. een duidelijke relatie tussen de prediking en de Heilige Geest? En als dat niet het geval is, dreigt men dan niet te vervallen in meditatie en gepeins, en een afwachtende houding aan te nemen 'of men nog eens de Geest zal ontvangen'?

In Grieks-Orthodoxe kringen is dat laatste stellig het geval. Maar waarom heeft de Griek Evangelical Church dan het 'filioque' niet in haar belijdenis opgenomen?

Wij legden deze vraag voor aan een van de predikanten. Zijn antwoord was: 'De Grieks-Orthodoxe kerk verwijt ons dat wij 'import' zijn, en niet echt Grieks. Toch willen wij echt Grieks zijn. Nu is het niet zo erg nodig dat wij het 'filioque' in onze belijdenis opnemen. Het Evangelie van Johannes zegt de ene maal dat de Heilige Geest van de Vader uitgaat en de andere maal dat Christus Hem zendt. Het één is met het ander gegeven. Als je belijdt dat de Heilige Geest uitgaat van de Vader, dan is daarin begrepen dat Hij ook van de Zoon uitgaat, want de Vader en de Zoon zijn één'. Volgens hem had ook in deze trant de bekende *Cyrellus Lukaris* gesproken, de naar het Calvinisme neigende patriarch van Constantinopel. (1572-1638).

Nog twee vragen zijn van belang in verband met de belijdenis. In de eerste plaats: is de belijdenis niet te beknopt? Wij stelden in Griekenland die vraag ook, en het antwoord luidde: inderdaad is de belijdenis door haar korte formuleringen wel erg beknopt. Dat brengt wel eens met zich mee dat er misverstanden kunnen ontstaan. Maar tevens werd ons verzekerd dat de korthed van de belijdenis niet afdoet van het feit dat ze wel voluit Calvinistisch is.

In de tweede plaats is hier de vraag van belang: houdt men zich aan de belijdenis? De confessie moet immers méér zijn dan een oorkonde, die in een kluis wordt opgeborgen. Het is van belang dat de kerk haar belijdenis ook beleeft en metterdaad handhaaft.

Ook deze vraag werd gesteld, en het antwoord luidde: men moet wel instemming betuigen met de belijdenis van de kerk, maar het gebeurt wel dat men later niet precies meer weet, waarmee men instemming heeft betuigd.

Ook is er verschil in waardering van de belijde-

nis bij de voorgangers. De ene predikant hecht meer waarde aan de confessie dan de andere.

Opmerkelijk is dat het hier en daar voorkwam dat kinderen van gelovigen ongedoopt bleven, en wel vooral onder baptistische invloed.

Deze zaak is op de synode behandeld en in principe heeft men het ongedoopt laten van de kinderen niet verboden. Terwijl men eerst leerde dat ouders hun kinderen moesten laten dopen binnen twee jaar na de geboorte, is later deze regel weggelaten. Weliswaar maakte — naar men ons verzekerde — hooguit 2 % van de ouders gebruik van deze 'dispensatie', maar men verstaat dat deze zaak toch wel allerlei gevolgen kan hebben. Ook al moet men in rekening brengen dat men in de Grieks-Orthodoxe kerk heeft gezien dat men daar alles doopt 'wat in het doophuis komt'. Maar tegelijk moet gezegd worden: als de Grieks-evangelische kerk van de vaste regel inzake de kinderdoop af gaat, dan zijn de consequenties daarvan niet te overzien.

De kerkregering

Wat de kerkregering van de GEC betreft: er is

Het kerkgebouw van de Grieks Evangelische kerk te Thessaloniki.

grote overeenstemming met de gereformeerde kerkregering.

De 'Constitution' van de GEC is doorgenummerd na de belijdenis. De artikelen 1-28 bevatten de belijdenis van de kerk en de daarop volgende 113 artikelen vormen de kerkorde (art. 29-141).

De plaatselijke kerken worden geregeerd door een kerkeraad, bestaande uit een predikant, ouderlingen en diakenen.

Predikanten krijgen na hun opleiding een kerkelijk examen, worden daarna beroepen, of via onderlinge afspraak aan een gemeente verbonden.

De ouderlingen en diakenen worden periodiek gekozen door de gemeente, op voordracht van de kerkeraad. Bij deze verkiezing hebben zowel mannen als vrouwen stemrecht. Alleen mannelijke belijdende leden kunnen tot predikant of tot ouderling worden gekozen. Men kent wel vrouwelijke diakenen.

Naast de geïnstitutioneerde ambten kent men de figuur van 'lekepredikers', die in de dienst voorgaan als ouderling, of die het werk doen van een evangelist. Soms staat deze evangelist in dienst van een kerkraad, soms ook van een local synod.

De synoden zijn geen permanente lichamen. Tussen de synoden in worden bepaalde zaken waargenomen door verschillende deputaatschappen. In de regel kan men niet langer dan twee perioden (dus hooguit vier jaar) van een deputaatschap deel uitmaken.

Alle kerken zenden afgevaardigden naar de synoden, en wel twee uit elke kerk. Alleen grote kerken (zoals b.v. Katerini, de grootste gemeente van de GEC) zenden drie of vier afgevaardigden.

Het gezag van de synoden loopt parallel met dat van onze synoden. Men kan spreken over zaken die ordelijk op de agenda zijn geplaatst, of over appèlzaken.

Open gesprek

De ontvangst in de verschillende kerken (de meeste gemeenten in Griekenland werden door ons bezocht) was bijzonder hartelijk en gastvrij. Men sprak openhartig over de zaken van belijdenis, kerkregering en alles wat er mee samen hing. Anderzijds was men ook benieuwd naar de gang van zaken in Nederland.

In een volgend artikel hopen we speciaal te schrijven over de prediking, de liturgie en de verdere activiteiten van Greek Evangelical Church, die kleine Griekse gemeenschap, die ondanks zwakheden toch op haar wijze worstelt om het behoud van Gods Woord.

UIT DE SCHRIFT

De dag des HEREN

Want zie de dag komt, brandend als een oven enz.

Mal. 4 : 1-3

In de tijd van Maleachi is het ongeveer honderd jaar geleden dat de babylonische ballingschap was geëindigd.

De stad Jeruzalem en de tempel waren weer opgebouwd, en de priesterdienst was weer hersteld.

Toch is wel de vraag te stellen: welke winst is er nu geboekt? Of een andere vraag: wordt het verbond met God ook werkelijk beleefd? Nu, het valt wel erg tegen. De priesters knoeien maar wat. En wat het huwelijksleven betreft, dat is ook niet al te best. Echtscheidingen zijn aan de orde van de dag. Tussen haakjes: zo blijkt ook hierin dat er niets nieuws is onder de zon.

We vragen ons misschien in een zekere verbijstering af: moet zo nu de oude bedeling langzamerhand tot een einde komen, om over te gaan in de nieuwe bedeling, waarin Christus komt? Nu, dat is Gods zaak. En het is bij Hem volkomen veilig. Maar God wil dan nog één profeet zenden als een laatste waarschuwing, waarbij de oproep tot bekering nog heel duidelijk klinken zal. Het is geen wonder, dat de profetische boodschap van Maleachi wel heel zwaar geladen is. Hoort het laatste hoofdstuk: Want zie, de dag komt, brandend als een oven!

Het is duidelijk, dat we hier moeten denken aan de bekende uitdrukking: de dag des HEREN, die we veel vaker tegenkomen. Dat is allereerst de dag, de tijd van Christus' eerste komst. Maar het is eigenlijk ook al de dag van het Pinksterfeest van Hand. 2. En het is eveneens de heenwijzing naar het einde der eeuwen. Zo zet Maleachi zijn boodschap wel in een diep ernstig kader. Dat is nodig ook, en zeker op zijn plaats.

Laten we eerst even letten op het punt dat op de achtergrond een sterke rol speelt, nl. de vraag, waar Asaf in psalm 73 ook al mee verlegen zat: straft God de goddelozen eigenlijk wel, en zegent Hij de vromen wel? Daar blijkt zo weinig van. En als dan degenen, die echt wel de Here willen vrezen, de goddeloosheid zien niet alleen van de heidenen, maar ook van hun afvallige medebroeders, dan is het geen wonder dat ze vragen: waar blijft de HERE nu? En degenen, die zich van Gods geboden niets aantrekken, gaan maar lustig

door op de kwade weg. Ze denken: God straft toch niet!

Zo nu komt Maleachi met dat zwaargeladen woord, dat de dag des HEREN zeker komt, tot eeuwige zegen, en tot eeuwig oordeel. Die dag komt brandend als een oven, en wat in de brandende oven wordt geworpen, wordt volkomen vernietigd. En daartegenover zullen Gods kinderen bestraald worden met de zon van Gods gunst, de zon der gerechtigheid. Dat is de vrijspraak. De zon wordt als een vogel voorgesteld, met vleugels, die over hen heen vliegt, en verlossing brengt. Voor hen zal er vreugde zijn, zoals kalveren springen en dartelen van plezier in de wei. Er zal zelfs de grote triumpf van de gemeente des HEREN zijn over de goddelozen.

Waarom nu zegt Maleachi het zo? Wel, opdat allereerst de vromen houvast zouden hebben aan de beloften van God. Als het waar is dat de dag des HEREN komt, (en het is waar!), dan gaan Gods beloften ook zeker in vervulling. Ze moeten niet denken: God doet niets. Elke dag, elke gewone dag heeft al iets van de laatste dag, waarin al Gods beloften vervuld zullen zijn. Maleachi zag al uit naar de dag van de geboorte van Christus. Zacharias zingt er dan ook van als zijn kind Johannes wordt geboren. Maar we zien verder. Op het Pinksterfeest van Hand. 2 spreekt Petrus er van als vervulling van de profetie van Joël. Eigenlijk is dus de dag des HEREN er elke dag. Diezelfde Petrus schrijft er ook later in zijn zendbrief over tegen de dwaalleraars, die de oordeelsdreigingen weglachten. De dag des HEREN zal komen als een dief in de nacht, en wij mogen verwachten een nieuwe hemel en een nieuwe aarde.

En de tegenhanger ervan is dat het oordeel over de goddelozen in vervulling gaat, als ze zich niet bekeren. Daarom gaat Maleachi zo waarschuwen. Zullen de afvallige bondskinderen (ook de priesters!) eindelijk zich bekeren? Laat men zichzelf niets wijs maken; de dag des HEREN komt, is al komende. Het is de hoogste tijd!

Zo zijn de waarschuwingen van Jezus zelf, als Hij op aarde is, zo indringend, voor hoeren en tollenaars, en niet minder voor farizeeën en schriftgeleerden. De dag des HEREN is er al. Haast u! En Petrus spreekt op het Pinksterfeest van bloed en vuur en rookdamp. Lach het oordeel niet weg, alsof God toch niets doet! En de apostel herhaalt en verdiept deze waarschuwing in zijn zendbrief. Sinds de zondvloed worden hemel en aarde ten vure bewaard tegen de dag van het oordeel en van de ondergang der goddeloze mensen. Of de dag des HEREN naar het woord van Maleachi reeds bezig is te komen!

Wat zullen wij er van zeggen? Hoe vaak wordt

het gezegd dat wij in een vreselijke tijd leven. Een dichter stelt de vraag: Waarom zijn de mensen zo moe? Zijn antwoord is: Ze zijn al zo lang onderweg naar de vrede toe. Daarom zijn de mensen zo moe.

Ik geloof dat het niet waar is. Ik geloof eerder dat de mensen moe zijn van het zondigen. En we moeten er bij zeggen: tegelijk worden zij het zondigen nooit moe. Maar daarom temeer is de boodschap van Maleachi zo dringend nodig: De dag des HEREN komt. Tot eeuwige zegen of tot eeuwig oordeel. Het is tot vertroosting en tot waarschuwing. Doet God niets? Maar Hij is altijd bezig. Hij komt in grote vaart. Daarom verwachten wij die dag met groot verlangen. (art. 37 N.G.B.)

Ommen

F. MUL

Dr. W. van 't Spijker

TRIPTIEK VAN DE GESCHIEDENIS

- de verhouding tussen
wereld-, heils- en kerk-
geschiedenis -

In dit boek, dat in zeker opzicht gezien moet worden als een vervolg op **Reformatie en Geschiedenis** (1977), wordt de samenhang blootgelegd tussen de geschiedenis van de wereld en van de kerk, zo als die bepaald wordt door het heil Gods in Christus: de heilsgeschiedenis.

190 pag., geïllustreerd, ing. f 18,90;

Verkrijgbaar bij de boekhandel en bij de uitgever

OOSTERBAAN & LE COINTRE B.V. - GOES

Postbus 25 - 4460 AA Goes - Tel. 01100-15591

KIJK OP **de kerk te Voorburg**

Op 27 augustus 1726 werd in Voorburg de Franse kerk in gebruik genomen.

Een echte 'Franse Kerk', want Waalse kerken waren er in ons land al tientallen. Die waren opgericht door de ongeveer zestigduizend Walen uit het zuiden van België die zich bij de hervorming hadden aangesloten. Deze Walen spraken frans en in Den Haag werd al in 1591 een eigen Waalse Gemeente gesticht.

De Fransen echter vluchtten naar ons land als gevolg van het 'Edict van Nantes', de Bartholomeusnacht (24-25 augustus 1572) en de Hugenotenoorlogen (1562-1598). Meer dan honderduizend vluchtelingen kwamen naar ons land. Lodewijk XIV achtervolgde iedereen die het Calvinisme niet wilde verzoeken.

De Fransen kwamen naar Nederland vooral vanwege de aanwezigheid van Prins Willem III, de grote voorvechter van de Calvinisten. Op advies van de prins van Oranje besloot de burgemeester van Amsterdam de vluchtelingen burgerrecht te schenken. Ze kregen verder vrijdom van belasting en bovendien werden in Amsterdam duizend woningen gebouwd waar ze tegen een geringe vergoeding konden wonen. Deze goede berichten werden al spoedig in Frankrijk bekend.

Voorburg was toen nog een 'ambachtsheerlijkheid' van de magistraat van Delft en belangrijke besluiten als het beroepen van een dominee liepen dan ook over Delft. In februari 1688 vinden we in de Delftse notulen dat een inwoner van Voorburg, de markies de Tellier de Bassompierre, tien jaar lang een tractement voor de dominee wilde betalen, een vergoeding voor de koster en de voorlezer en bovendien het onderhoud van alle arme 'in Voorburg wonende' Franse vluchtelingen. De zoon van een Franse vluchteling-dominee, de 27-jarige Jean Yver, werd daarna beroepen. Eén van zijn opvolgers was Simon Silvestre, de dominee tijdens wiens ambtsbediening de Franse Kerk in gebruik werd genomen.

De grond voor de kerk werd geschonken door François van Halewijn, Heer van het Huis te Werve. Later kreeg de kerk nog meer grond waarop onder meer de sociëteit aan de Parkweg verrees. De eerste steen werd gelegd door Jacques de Laverny, die het meest voor de bouw van de kerk had geijverd. Een mede-ouderling Courton schonk, evenals andere welgestelde Voorburgers, een groot bedrag. Bij de opening preekte 's morgens dominee Saurin. De kerk aan de Oude Molenlaan, later 'Franse slop' en 'Franse Laantje' geheten, staat thans nog in de Franse Kerkstraat.

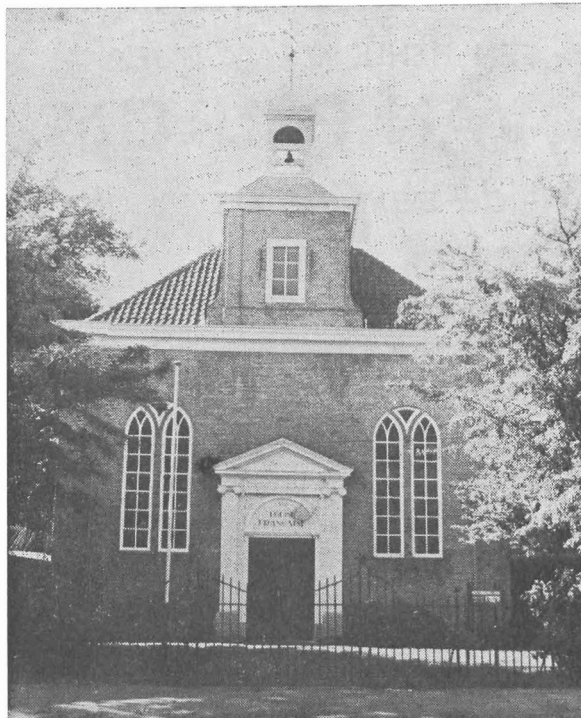
Redactioneel

In dit nummer wordt een nieuwe rubriek geopend: 'KIJK OP de kerk te ...'. Eenmaal per maand zult u deze rubriek aantreffen in ons blad.

De bedoeling van deze rubriek is dat de plaatselijke kerken successievelijk in een kort artikel iets schrijven over een specifiek punt uit het plaatselijk kerkelijk leven.

We hopen dat op deze wijze vermeldenswaardige bijzonderheden uit heden en verleden voor onze aandacht komen en ook voor de historie bewaard blijven.

Redactie

Halverwege de achttiende eeuw waren er nog twee predikanten, maar eigenaardig genoeg bracht de Franse omwenteling de Franse kerk bijna de doodsteek toe. Napoleon, altijd in geldgebrek, vond de 'tiërcering' van de staatsschuld uit, een regeling waarbij een derde van de staatsschuld vervallen werd verklaard. Een klap voor de Franse kerk die daardoor een deel van haar kapitaal verloor.

Subsidies en giften bleken na 1813, toen de laatste predikant, dominee Jean Gaspard Markus

stierf, onvoldoende om een nieuwe dominee te beroepen. Haagse predikanten kwamen, op den duur niet meer dan zes maal per jaar en in de vijftiger jaren van de vorige eeuw kon de kleiner wordende gemeente nog maar net een vernieuwing van het dak betalen. Verschillende stukken grond werden verkocht en in 1912 had de 'Vereniging van Vrijzinnig Godsdienstigen' een huurcontract met het kerkbestuur. De kerk was zonder herder, tot in 1947 de samensmelting met de Waalse kerk tot stand kwam. Hierbij werd bepaald dat de 'Franse Gereformeerde Gemeente' voortaan deel uit zou maken van de 'Waalse Hervormde Gemeente' van 's-Gravenhage. De bezittingen van bijna achttienduizend gulden en een zeventiende eeuws schilderij van Adriaan Bloemaert gingen over naar Den Haag.

'Een kleine kerk met een groot verleden,' aldus dominee J. Verkade, die dit sprak nadat de kerk was gekocht en in 1959 was uitgebreid met een derde van de kerkzaal terwijl er tevens een kerkeradskamer en een catechisatielokaal was aangebouwd. 'Bij de verkoop bleken van Mormonen, Vrijzinnigen en Vrijgemaakte gereformeerden, de laatsten de hoogste bidders,' aldus een persbericht.

Zo mag dit kerkje, de 'Eglise Française', wat herinnert aan veel leed 'door de vervolgers der gemeente aangedaan', een monument zijn voor bloed en tranen. Thans mag dominee B. Kamp-huis ons in dit historisch gebouw iedere zondag voorgaan in de 'bediening der verzoening'.

Voorburg

C. J. DE RUIJTER

EEN BEHULPZAAM BOEK VOOR OUDERS EN OPVOEDERS VAN PEUTER TOT PUBER

- de sexuele opvoeding van het jonge kind -

door J. Veenstra,
hoofd van een gereformeerde basisschool.

Dit boek pleit niet alleen voor een vroegtijdige en openhartige sexuele opvoeding; het geeft hierin ook richtlijnen vanuit Gods Woord en praktische gespreksvoorbeelden.

De auteur schrijft vanuit een rijke ervaring en stuurt zijn lezers dan ook niet met loze theorieën de ontvullende praktijk in.

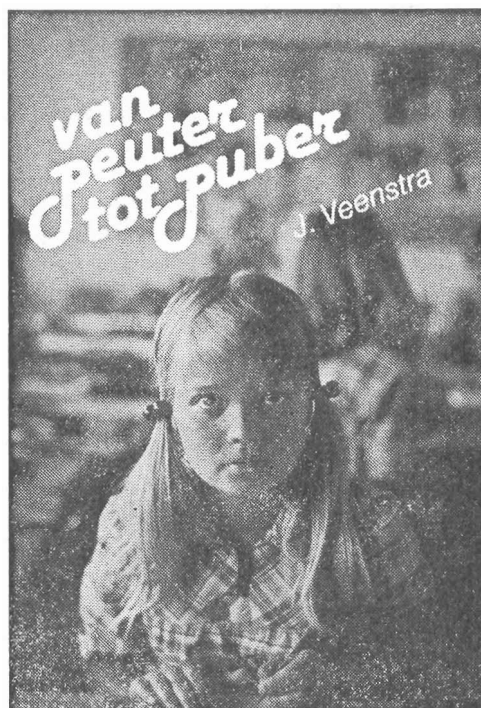
Ook neemt dit boek duidelijk stelling tegen de tendens dat de school de sexuele opvoeding als taak van de ouders overneemt.

175 pag., ing. f 19,90

Verkrijgbaar bij de boekhandel of rechtstreeks bij de uitgever.

UITGEVERIJ OOSTERBAAN & LE COINTRE B.V.

Postbus 25, - 4460 AA Goes - Telefoon 01100 - 15591

※ ※ Het antwoord van 'Rotterdam' op 'Arnhem'

'Droefheid' en 'afkeuring' zijn ten deel gevallen aan de brief van de synode van Arnhem (1981) aan de synode van de christelijke gereformeerde kerken te Rotterdam. Het ND van 1 okt. jl. heeft het ons gemeld.

Nu stond die reactie al min of meer vast. Want nauwelijks was de brief van Arnhem vastgesteld, of er verschenen in de christelijke gereformeerde pers uiterst kritische commentaren, zelfs van scribenten die bij voorbaat verklaarden dat zij van de preciese inhoud van de brief geen kennis droegen. Terwijl de brief nog in de enveloppe stak, wekte hij al droefheid en afkeuring op; laat staan dan, wanneer de eigenlijke geadresseerde serieus gaat lezen!

Vanwaar de droefheid en afkeuring?

Het persverslag meldt, dat men allereerst aan het beschuldigend karakter van de brief aanstoot genomen heeft. 'Arnhem' zei immers, dat de christelijke gereformeerden in gebreke bleven terzake van het kiezen tegen de dwaling rondom en in de christelijke gereformeerde kerken. Met name beschouwingen van prof. B. J. Oosterhoff over Gen. 2 en 3 werden daarbij als bewijs naar voren geschoven, alsook het feit dat zijn collega dr. J. P. Versteeg zich zo negatief heeft uitgelaten over de besluiten van de gereformeerde synode van Assen (1926) inzake het Schriftgezag.

Het is dit spreken van 'Arnhem' geweest, dat in Rotterdam zoveel droefheid en afkeuring heeft verwekt.

Bovendien werd het in strijd geacht met 'christelijke en kerkelijke omgangsvormen', dat de brief van Arnhem al in 1981 in ruime mate in de publiciteit werd gebracht.

Maar — zo lezen we — 'via haar deputaten voor de eenheid van de gereformeerde belijders in Nederland' wil de synode verder spreken over deze brief. Maar dan moet de aanstaande synode van Heemse in 1984 wél deputaten voor dit doel benoemen.

Om ons commentaar op een en ander te beginnen met het laatst-genoemde punt: het is wel buitengewoon onwaarschijnlijk, dat de synode van Heemse voor dit doel inderdaad deputaten zal aanwijzen. In 1958 was onze toenmalige synode al zover dat zij van het benoemen van deputaten nauwelijks meer iets verwachtte. Niettemin wer-

den toen toch deputaten benoemd en er zijn sindsdien gesprekken gevoerd. Dat duurde tot 1967, want in dat jaar zag de synode van Amersfoort-West van verdere gesprekken van dit kaliber af. Er was immers geen enkel nuttig effect uit al dat gekonfereer te voorschijn gekomen.

Het is trouwens eigenaardig gesteld met die 'deputaten' van christelijke gereformeerde zijde. Destijds werden zij benoemd, omdat de synode óf niet bereid was óf zich niet in staat achtte om in kort bestek van synode tot synode haar antwoorden op vragen onzerzijds te formuleren. Maar wanneer genoemde deputaten aan het werk zijn, ontwijken deze op hun beurt de vraag om schriftelijk te formuleren. Want — zo zeggen zij — 'wij zijn de kerken niet'. Dat is een waar woord, maar even waar is het feit, dat er zo nooit zaken gedaan kunnen worden. We gaan tussen synodes en deputaten almaar heen en weer. En daarom heeft de synode van Amersfoort 1967 gezegd, dat zij er geen heil meer in zag.

Bovendien hebben deze deputaten de opdracht tot het voeren van *gesprekken*. Gesprekken-links en gesprekken-rechts. Met het hoofdbestuur van de Gereformeerde Bond, met de Nederlands gereformeerde kerken, met de vrijgemaakt-gereformeerde kerken, evt. ook met de gereformeerde gemeenten. Deze deputaten zijn dus besprekings-deputaten. En zij zijn al sinds 1947 aan het spreken. Veel woorden, maar weinig kracht hebben zij ontwikkeld. Veel heen en weer gepraat mogelijk gemaakt, maar weinig exakte en definitieve formuleringen geproduceerd.

Dit deputatenwerk sloot nauwelijks aan bij wat onzerzijds als roeping werd gezien van twee kerkverbanden, die op sommige zonnige momenten van elkaar hebben verklaard dat zij op dezelfde grondslag stonden. Schoven er daarna enige wolken voor de zon, dan werden de woorden iets voorzichtiger gekozen: wij erkennen, dat u met ons *wilt* staan op dezelfde grondslag. Maar hoe dan ook, onzerzijds is altijd aangedrongen op een deputaten-instructie, die meer zou bevatten dan de opdracht tot het voeren van vrijblijvende gesprekken. Wij wilden voorbereidingen treffen voor de door Christus geëiste vereniging. Maar dat achtte men van christelijke gereformeerde kant 'te veel gevraagd' (synode van Hoogeveen-1977 aan die van Groningen-Zuid-1978).

Aangenomen, dat de synode van Heemse zal blijven in de lijn van haar voorgangsters sinds 1967 en geen deputaten zal benoemen om nadere verklaringen over de 'droefheid' en 'afkeuring' aan te horen, dan staan we dus vermoedelijk aan het einde van een correspondentiegeschiedenis, die in 1946 begonnen is. Hooguit schrijven we dan, eens

per drie jaar, elk nog eens een brief aan elkaar. Maar veilig kan gezegd, dat de kontaktoefening zoals die in 1946 werd beoogd, geheel verzend is. Het is triest, maar waar.

* * Terugblik op 36 jaar kontakt

De konstatering waarmee wij daareven eindigden, geeft aanleiding tot een terugblik. Want de vraag dringt zich aan ons allen op, hoe het mogelijk is dat de inspanning van zevenendertig jaren tot een dergelijk negatief resultaat heeft geleid. Was er onwil in het spel? Of was het onmacht? Hebben we teveel van elkaar gevraagd? Of hebben wij elkaar helemaal niet verstaan? Werkten wij langs elkaar heen, omdat wij elk onze eigen idealen hadden en verdedigden? Was er geen gemeenschappelijk verstaan van de duidelijke eis van Christus, dat gelovigen elkaar hebben te zoeken en te vinden onder één prediking en aan één avondmaals-tafel? Was het een kwestie van mentaliteit of traditie of nestgeur, waardoor wij elkaars hart blijkbare nauwelijks bereiken konden?

Wanneer wij op deze en soortgelijke vragen een antwoord zoeken, zullen wij verplicht zijn de geschiedenis te overzien. Dat is op zichzelf niet zo moeilijk, want die geschiedenis is op duidelijke wijze in kaart gebracht door ds. H. J. de Vries (tot aan 1969) en aangevuld tot op 1981 door ds. P. van Gurp (Zie de *Acta* van Hooftveen, p. 611-651 en van Arnhem, p. 685-689). Tal van onderwerpen zijn in al die jaren aan de orde geweest. Van christelijke gereformeerde zijde zijn (o.m.) aan de orde gesteld de zaak van de toeëigening van het heil, de zgn. 'hantering' van het belijden omtrent de kerk, kwesties rondom de 'doorgaande reformatie' en later rondom de 'Open Brief'. Van vrijgemaakte zijde is gevraagd naar de pluriformiteits-leer, het oecumenistische streven (lidmaatschap van I.C.C.C. en G.O.S.), schriftkritische uitlatingen van de Apeldoornse exegeten. Over al deze onderwerpen zijn vele artikelen te schrijven. Wij zouden ons ditmaal willen beperken tot een tweetal kanttekeningen bij het geschiedverhaal.

1. Gedurende heel de correspondentie en gespreksvoering heeft de zaak van de 'toeëigening van het heil' een voorname rol gespeeld. Onzerzijds is steeds gesteld dat nuanceverschillen daaromtrent in prediking en zielszorg binnen het raam van de konfessie waren gelegen en daarom geen beslissende verhindering voor vereniging mochten vormen. Van christelijke gereformeerde zijde echter werd deze zaak veel zwaarder opgenomen. Zij achtten hier het respect voor de aard van het werk van de Heilige Geest in geding en zij misten bij ons begrip voor wat hunnerzijds wel werd genoemd het

onderscheid tussen het 'algemene' en het 'bijzondere' werk van de Heilige Geest (naar aanleiding van *Dordtse Leerregels*, III/IV, 11, 12).

Nu zijn wij het volstrekt niet eens met deze konstruktie. Het onderscheid 'algemeen'-bijzonder' is een uiterst gebrekkig onderscheid en zal niet in staat zijn iets te verhelderen inzake het wonderbare werk van de Heilige Geest in de wedergeboorte en bekering van de mens. Maar hoewel wij dat menen, begrijpen wij tegelijk ook, dat de christelijke gereformeerde deputaten op dit punt hebben gesproken vanuit de lange traditie van de zgn. Nadere Reformatie — een traditie, die ook in de kerken van de Afscheiding jarenlang en in sterke mate heeft geleefd en doorgewerkt.

Toen de gereformeerde kerken in 1944 als vrijgemaakte kerken te voorschijn kwamen, hadden zij de konfrontatie met deze traditie in de dertiger jaren achter zich en de winst van die konfrontatie bij zich. Met name in de debatten over het zelf-onderzoek, het verbond en de exemplarische prediking had deze noodzakelijke konfrontatie zich voltrokken. Maar onze dertiger jaren waren niet hún dertiger jaren. Vandaar, dat onzerzijds de subjektivistische inslag van het spreken over de 'religie van de belijdenis' — wat dat dan ook zijn moge — op verzet moest stuiten, terwijl van christelijke gereformeerde kant gevreesd werd voor objectivisme in de prediking en de zielszorg.

In de kern van de zaak hebben we hier te maken gehad met een worsteling tussen twee inzichten inzake de aard van het verbond van God met de mens. De vraag laat zich stellen of wij elkaar in dat stadium op dit punt niet overvraagd hebben. Hadden wij wel 'oog voor elkander'? Wisten wij de achtergronden te peilen, vanwaaruit elk der partijen sprak? Was er onzerzijds genoegzaam begrip voor de aarzelingen van christelijke gereformeerde zijde?

Maar indien dát een wettige vraag is bij deze terugblik, dan is de volgende vraag het des te meer: waarom gingen de christelijke gereformeerden niet met ons de gang naar de rechter der geschillen, dat is: het Woord van God? Hoe vaak is onzerzijds niet gevraagd om ons toch vanuit de Schrift duidelijk te maken, dat op dit punt een beslissende verhindering gelegen was om elkaar als konfessiegetrouwe gereformeerden te erkennen en dienovereenkomstig te handelen?

2. De christelijke gereformeerde kerken hebben in 1947 zichzelf een *centrum-positie* toegekend te midden van de kerkelijke verwarring in Nederland met zijn '10-maal gereformeerd'. Zij meenden, dat juist zij naar diverse kanten tegelijk konden en moesten werken onder 'gereformeerde belijders'

door links en rechts hun gesprekspartners de ogen te openen voor ieders 'eenzijdigheden'.

Dat was een niet-geringe pretentie, waarmee deze kerken vanaf 1947 in Nederland op pad gingen. De introvertie van voor de oorlog werd afgezworen en daarvoor kwam de veelzijdige aktie vanuit het 'centrum' in de plaats. Dat alles werd als de 'profetische roeping' van de christelijke gereformeerde kerken (o.m.) aan ons voorgehouden (vgl. rapport-H. J. de Vries, p. 616, 641). In deze pretentie lag besloten de idee, dat bij alle middelpunt-vliedende krachten onder de zgn. 'gereformeerde belijders' (men mag ook lezen: 'gereformeerde gezindte') in de christelijke gereformeerde profetie een tegenkracht te vinden zou zijn, die in nationale en internationale verbanden tot middelpunt-zoekende activiteiten zou kunnen leiden.

Wie zulke dingen zegt, denkt bepaald niet gering van zichzelf. Hij pretendeert dat bij hém de volheid van de openbaring en het geheel van de konfessie op goede wijze worden beheerd.

Het is m.i. duidelijk, dat de christelijke gereformeerden zich aan deze taak heel gewoon vertild hebben. Want deze taakstelling muntte niet uit door zelfkennis. Het kan immers óók duidelijk zijn voor ieder die de geschiedenis enigszins kent, dat de christelijke gereformeerde kerk gedurende tientallen jaren door één zeer bepaalde traditie is gestempeld, t.w. die van de Nadere Reformatie. Pas jaren na 1947 kwam op theologisch niveau een sterke heroriëntatie op de reformatoren van de zestiende eeuw op gang, met name in het kerk-historisch en dogmatisch werk van de hoogleraren W. van 't Spijker en J. van Genderen.

Bovendien valt het op dat het beheer van de 'volheid' (contra de 'eenzijdigheden') van Gods openbaring op kritieke momenten merkwaardigerwijs samenviel met wat werd aangeduid als het 'uitdrukking geven aan wat leeft in de boezem der kerken' (vgl. rapport-De Vries, p. 622, over 1951).

Men moet al een zeer onreformatorisch begrip omtrent de waarheid koesteren, wil men 'het geheel van de openbaring' en de 'boezem der kerken' naar hun inhoud identificeren. Geen van de christelijke gereformeerden zal het voor zo'n identifikatie opnemen.

Maar deze momentopname bewijst wél, dat men in zijn verwijzing naar die 'boezem der kerken' beneden het peil werkte, waarop men zichzelf had gesteld.

En nu dan de kerken, die zichzelf zo'n grote profetische roeping destijds hebben toegekend, het niet verder brengen dan 'droefheid' en 'afkeuring' over het aan de orde stellen van publieke zaken, is het bewijs van die zijde geleverd, dat het ambitieuze program van 1947 op niets uitgelopen is.

Door een overvloed aan kopij moest de boekbespreking *Bloemen voor Schilder, II* deze week overstaan.

De Redactie

* * Het krachteloze middelpunt

Niet alleen die mislukking van de correspondentie wijst hierop. Er zijn ook andere feiten, die op dit moment enige aandacht verdienen.

Het blijkt immers, dat juist de christelijke gereformeerde kerken momenteel door middelpunt-vliedende krachten worden belaagd. Men *wilde* het middelpunt van de 'gereformeerde gezindte' zijn, maar deze irreële taakstelling wordt thans in toenemende mate overschaduwd door het feit, dat men in eigen kerkverband nauwelijks meer een ieder en allen beheersend middelpunt kan vinden.

Vanwege eigen interne problematiek was de pas beëindigde synode van Rotterdam onmachtig om een profetisch woord te spreken terzake van de vraag, of de nieuw-testamentische kerk ook *gezangen* mag zingen. Wij zeggen dit niet in hooghartigheid of met leedvermaak of iets dergelijks, want wij kennen uit eigen geschiedenis de moeiten en krachteloosheden rondom de kerkzang maar al te goed.

Vanwege dezelfde interne problematiek moesten de kontakten met de Nederlands gereformeerde kerken op een lager pitje geschoefd worden. En men had zich zoveel van die kontakten voorgesteld — ondanks waarschuwingen onzerzijds!

Men had zelfs het, vooral op aandringen van de christelijke gereformeerde deputaten tot stand gekomen, *Accoord van samenleven* in de pers als een gereformeerde kerkorde geprezen, terwijl het ieder duidelijk kon zijn dat ons hier slechts een schijnkerkorde werd gepresenteerd. Men had de deuren van eigen opleiding ruim opengezwaaaid voor de opleiding van predikanten ten behoeve van de Nederlands gereformeerde kerken.

Tot op vandaag is men met toorn vervuld jegens óns, vanwege onze waarschuwingen en bezwaren tegen deze associatie. Zelfs heeft men in Zuid-Afrika ter synode van Potchefstroom-1982 met nadruk doen verklaren, dat de christelijke gereformeerde kerken hun lot aan dat van de Nederlands gereformeerde kerken verbonden, wanneer het gaat om correspondentie tussen Die Gereformeerde Kerk van Suid-Afrika en de Nederlands gereformeerde kerken.

Maar thans moest dit 'middelpunt' zijn aantrekkingskracht reduceren. Niet vanwege een profetisch 'Nee' tegen ontwikkelingen in de Nederlands gereformeerde kerken, maar vanwege de interne problematiek.

Zo zou er nog meer te noemen zijn, b.v. de liturgische vrijbuitery of de zaak van de 'vrouw in het ambt'; maar over dat laatste heeft deze zelfde rubriek vorige week al voorlichting geboden.

Uit alles blijkt, dat juist de kerk die anderen — 'links' en 'rechts' van het 'midden' — voor éézijdigheden wilde behoeden, zélf een conglomeraat van éézijdigheden dreigt te worden. Die worsteling rondom de diverse eenzijdigheden zal de komende jaren zich doorzetten, want de klok staat nergens stil en kleine kinderen worden groot. De middelpunt-vliedende krachten hebben de laatste synode veelszins krachteloos gemaakt. En hoe krachtelozer het door de synode gerepresenteerde kerkverband wordt, hoe meer de diverse 'vleugels' hun kansen krijgen. Tot in het centrum van het centrum: de opleiding tot de dienst van het Woord.

Daarom zouden wij over een paar jaar de christelijke gereformeerden nóg wel eens willen horen over de brief van Arnhem-1981, waarin op het kiezen tegen de dwaling werd aangedrongen.

Maar het is vandaag 1983. Na 36 jaar praten en schrijven is een kerk, die een profetische roeping wilde volbrengen in Nederland, tot niets meer in staat dan het produceren van droefheid en afkeuring over een eerlijk woord dat haar bereikte, maar dat als in strijd met christelijke en kerkelijke omgangsvormen publiek werd gediskwalificeerd om vervolgens voor verdere behandeling aan de vanouds bekende deputaten 'voor de eenheid van de gereformeerde belijders in Nederland' te worden toevertrouwd.

Maar voordat deze Nederlandse zaken hun vervolg vinden, staan er een paar andere zaken op het program. We gaan nl. eerst allemaal de kerkreformatoren Maarten Luther gedenken. Uit volle borst zullen wij zijn liederen zingen en wij zullen hem om strijd prijzen om zijn dappere daden, vol echte profetie en boerse zeggingskracht, contra de hoogwaardigheidsbekleders van Rome.

Daarna gaan we allemaal kijken naar de middelpunt-vliedende krachten binnen de organisatie, die zich Gereformeerd Oecumenische Synode durft te noemen.

Bovendien moeten we in 1984 nodig de Af scheiding herdenken en we zullen allemaal de belofte uit de *Acte* met krachtige stem reciteren: 'en verklaren tevens gemeenschap te willen uitoefenen met alle ware gereformeerde lidmaten en zich te

willen verenigen met elke op Gods onfeilbaar Woord gegronde vergadering'.

Dat alles geschied zijnde, kijken we weer naar het Nederland van vandaag. Geroutineerd als we met elkaar geworden zijn, schuiven we met behulp van deputaatschappen de problemen van synode tot synode voor ons uit. Zo houden we energie over om het eeuwfeest van 1892 voor te bereiden.

En dat alles veroorloven wij ons voor het aanzicht van Hem die Zich zijn gemeente kocht voor de prijs van zijn leven. Wie een profeet van Hém geworden is, zal het niet verzwijgen, dat deze Christus aan alle drukke kerkbaasjes het bevel tot navolging van Hem heeft nagelaten en het ook aan kerken en kerkverbanden heeft gezegd: 'wie zijn leven zoekt te behouden, zal het verliezen, maar wie het prijsgeeft terwille van mijn naam, zal het vinden'.

C. T.

Berg de laatste jaargang van 'De Reformatie' goed op!

Een jaargang van 'De Reformatie' op een losse stapel ergens in een donkere kast heeft nauwelijks functie.

Met een speciaal voor onze abonnees vervaardigde blauwe verzamelband kunt u makkelijk iets terugzoeken, én: het is een lust voor het oog.

Het systeem van deze band (gepatenteerde kunststof strippen) is makkelijk hanteerbaar en onverwoestbaar.

De band, geschikt voor één jaargang, kost f 21,90 (excl. verzendkosten, deze zijn bij bestelling van meer exemplaren in één keer relatief lager).

OOSTERBAAN & LE COINTRE B.V.

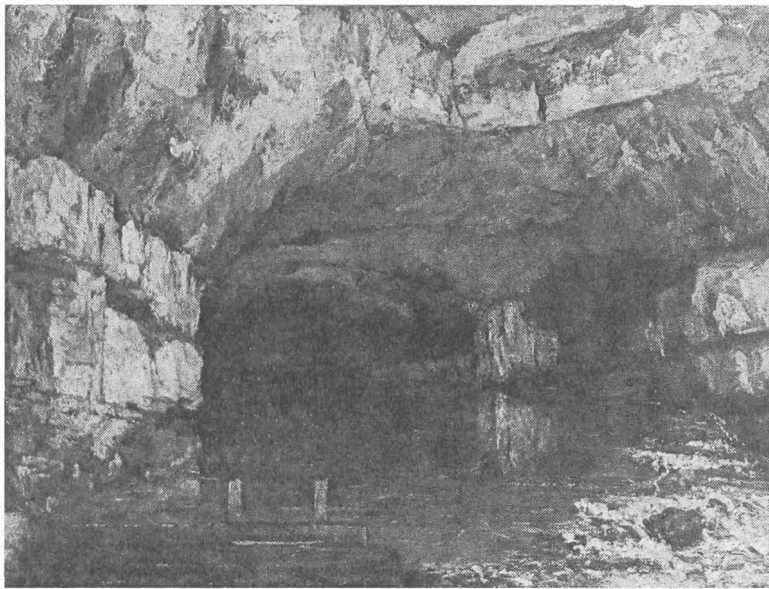
Westwal 45, 4461 CM Goes
Tel. 01100-15591

DOOD EN LEVEN BIJ COURBET

3. Courbets realisme en het leven

De mythe van de bron

We raken aan het tweede hoofdthema, het leven. Wie de mens een natuurlijk einde toeschrijft, zal ook voor zijn begin een natuurlijke verklaring zoeken. Courbet ziet een kringloop. (Deze stelt hem echter voor enorme problemen, zoals we zullen zien). Hij meent te weten dat alle leven verdwijnt in de schoot der aarde. Zo meent hij ook te weten waar alles vandaan komt: uit de schoot der aarde. Courbet begint de bronnen te zoeken, het levende water dat uit onderaardse diepten opwelt. Zo schildert hij in 1864 *De bron van de Loue*, een grot waaruit een beginnende rivier ontspringt. (afb. 6) Evenals het water is de grot metafoor en werkelijkheid ineen. Ze staan voor oorsprong en vruchtbaarheid. Niet toevallig is de Loue gekozen. Het is de rivier van Courbets geboorte grond, die ook door Ornans stroomt. Het schilderij suggereert: hier komt alles vandaan.²⁰

Afb. 6.
Courbet, *De bron van de Loue*, 1864. Het is niet alleen het onderwerp dat hier een sfeer van 'ontstaan' oproept. De schilderkunstige voordracht en verfbehandeling maken dit werkstuk evenzeer tot een symbool van oorspronkelijkheid. Voor het eerst laat zich een willekeurig detail van een kunstwerk lezen als 'abstract' in de zin van niet-herleidbaar, slechts zichzelf voorstellend. (Zie het vorige artikel. En de catalogus *Courbet und Deutschland*, p. 487).

Dat zo'n grotholte wordt beladen met erotische associaties, zoals Foucart schrijft, is begrijpelijk. Hier wordt de vrouwelijkheid van de aarde aanschouwelijk, hier brengt een verborgen uterus het leven tevoorschijn. De natuur wordt gezien als de grote Moeder, de vruchtbare met de machtige schoot.

Vanuit de opvatting, dat de mens niet meer dan een deel van de natuur is, en dat het gelijke het gelijke kent, legt Courbet verbinding met de mensenwereld. Wie daarvan zal de grote natuur dichter benaderen dan de vrouw? Is zij niet eenzelfde natuur in het klein? Vormt zij niet zonder beeldspraak de belichaming van diezelfde krachten? Werner Hofmann heeft duidelijk gemaakt dat dit de pointe is in schilderijen als *De korenzeefsters* (afb. 2). Dit motief springt onverhuld in het oog wanneer Courbet speciaal de vrouw met brede heupen uitbeeldt als een brok natuur, bijv.

Afb. 7.
Courbet, *De bron*, 1868 (De titel stamt van een criticus, 1882). De vrouw wordt gezien als ingebed in de kosmische levensprocessen: als op één lijn met de natuurlijke bronnen. Reeds in 1845 vatte Courbet dit thema op, dus geruime tijd vóór de publicatie van Darwins hoofdwerk in 1859.

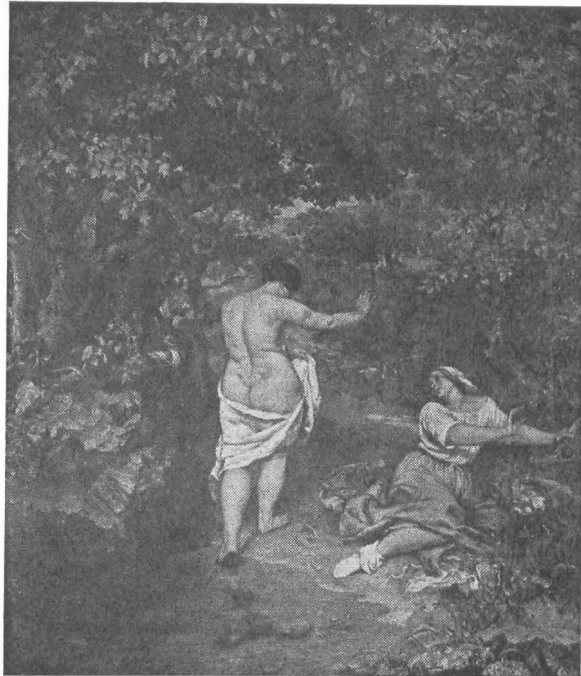
op het schilderij *De Bron* uit 1868. (afb. 7) Hier is de vervlechting van vrouw en natuur demonstratief verbeeld. Met haar hoofd in het loover, met haar voeten in het water, is zij als de planten die daar wortelen en opschieten. Symbolisch maakt zij deel uit van de vegetatie. Het aloude bron-thema krijgt hier een nieuwe zin. Naar de omschrijving van Schuster wordt de vrouw hier 'bron van vruchtbaarheid'.²¹

Hoe stelt Courbet zich dit voor? Is dit niet vreemd? Getuige haar armgebaar wil de vrouw zich evenals de plantenwereld laten besprengen en bevruchten — nota bene: door een natuur die als eveneens vrouwelijk wordt beschouwd. Zou Courbet zich van dit knelpunt niet bewust zijn geweest? Of bewijst het vinden van deze symboliek eerder het tegendeel? Hoe dit zij, zó de bevruchting voorstellen komt in strijd met 'alleen de feiten'. Courbet verbindt vrouwelijk met vrouwelijk — en daar is het leven! Wat hij hier doet, is niet minder dan het scheppen van een mythe. Na vele eeuwen brengt een 'realist' ons terug in de sfeer van kosmogonieën (die fantastisch-religieuze bedenksels aangaande de wording der wereld en het ontstaan van het leven). Alleen, Courbet herhaalt de oude voorstellingen niet; niet zonder meer. In deze 'natuurlijke' visie bestaan geen goden. De vrouw en de natuur beschikken uit zichzelf over de bronnen. Ook is er geen hemelwater. Elk mannelijk principe ontbreekt. Uit de mensenwereld is hier alleen de vrouw, die geacht wordt — door indaling in de natuur — leven uit haar schoot voort te brengen. Met de man weet Courbet (nóg) minder goed raad. Of hij moet al een kunstenaar zijn (die is immers ook schepper). Voor het overige is de man in dit wereldbeeld moeilijk te plaatsen. Hij krijgt iets opgedrukt als het stigma van 'anti-natuur'.²²

Verraadselde imitatie van Gods wonderen

Dat Courbet met het ontstaan van het leven in verlegenheid is geraakt, en een uitweg zoekt, blijkt uit een ander schilderij. De manier waarop hij daarin bijbelse thema's omsmelt tot een *chiffre*²³, wijst erop dat hij zich het problematische van zijn visie scherp bewust moet zijn geweest. Het bedoelde werk dateert al uit 1853 en draagt meestal als titel *De badenden* (afb. 8).

In dit schilderij vinden we de symboolmomenten van het zojuist besproken doek, *De bron*, alle drie terug: het water, de breedheupige vrouw, de vegetatie. Maar er is ook een drietal nieuwe momenten. De vrouw komt ditmaal uit het water stappen, er is een tweede vrouw aanwezig, de vegetatie is beeldvullend. In plaats van een hemelkoepel is er een bladerdak. Dit laatste is sterk sfeerbepalend.

Afb. 8.
Courbet, *De badenden*, 1853.

De plaats van handeling wordt er besloten van. Een schilderij als dit laat zich eigenlijk niet meer rubriceren als 'landschap'. We zien de natuur eerder als 'interieur' (Linda Nochlin). Het restje lucht is zonder ruimtewerking. Het funktioneert eerder, boven het hoofd van de uit het water opkomende vrouw, als een 'natuurlijk' aureool. Iets van deze aard past wel bij de geheimzinnige sfeer die dit kunstwerk doortrekt. De ontmoeting is zowel plechtig als intiem. Ze culmineert in een raadselachtige gebarentaal. Op de nadering van de staande vrouw reageert de zittende met afwending van haar hele lichaam, speciaal van de handen. De hoofden echter zijn naar elkaar toegewend. De zittende kijkt als in vervoering. Vindt er, na aanvankelijke huiver, herkenning plaats? Het wordt niet duidelijk. Het werk draagt ook niet een titel die toegang zou kunnen geven tot de zin ervan. Er is een geheim.

Dit is ook de tijdgenoot opgevallen. Het geheim laat zich moeilijk ontraadselen; tenzij men de christelijke beeldtraditie te hulp roept. Zei Courbet zelf niet, dat hij zich van de traditie trachtte te bevrijden door die te bestuderen?

Werner Hofmann wijst op twee thema's die zich kenmerken door eenzelfde spraak van gebaren. Bekend is het type van de *Annunciatie*, waarbij Maria terugdeinst als de engel vertelt dat uit haar de Christus geboren zal worden zonder toedoen van een man. De Heilige Geest zal de Belofde verwekken.²⁴ Ook vergelijking met het

Afb. 9.
Correggio, *Noli me tangere*, begin 16e eeuw.

andere thema laat opvallende overeenkomst in gebarentaal zien. Dit is het minder bekende thema *Noli me tangere*. We kiezen ter illustratie een vrij willekeurige versie (van Correggio), afb. 9. Maria van Magdala ontmoet de uit het graf opgestane Christus. Hij zal naar de hemel opvaren; zij wil Hem bij zich houden, en als ze Hem eenmaal heeft herkend vastgrijpen. Christus wijst haar echter terug met de woord 'Raak Mij niet aan' ('Houd Mij niet vast, Joh. 20 : 17. *Noli me tangere*, sinds Giotto). Van beide thema's zijn de gebaren met die op Courbets schilderij verwant.

Maar dit niet alleen. Ook op het niveau van het thema is er een eigenaardige verwantschap. Immers, zowel in deze beeldtraditie als in de mythe van Courbet staat iets centraal dat ons bevattingsvermogen te boven gaat, en wel in de sfeer van verwekking en manifestatie van nieuw leven. Het is precies deze sfeer die Courbet nodig heeft als sluitsteen voor zijn gewelf: de vrouw, zonder man, overschaduwd door de mysterieuze natuur, opkomend uit het bevruchtende water, moet worden voorgesteld als 'het organische levensprincipe' (W. Hofmann). Ze wordt, na aanvankelijke huiver, herkend — als heiland.

Deze aanduiding onderstreept wat we in feite al zagen: de 'realistische' levensbeschouwing haalt het niet; niet zonder wonder, of beter: niet zonder mystificatie. Het is dan ook niet zo vreemd als het lijkt, dat op het 19e eeuwse realisme het symbolisme volgt.

Groningen

WILLEM L. MEIJER

²⁰ Al wordt dit pas de laatste tijd door kunsthistorici opgemerkt, allerlei kunstenaars van de voorhoede begrepen dit al eerder, en hadden werk van Courbet in hun verzameling. Zo bezit bijv. de beeldhouwer Henry Moore een andere versie van *De bron van de Loue*; een werk dat niet heeft nagelaten invloed uit te oefenen op Moore's mens-en-grot visie (Zie Cat. *Henry Moore*, Kröller-Müller/Boymans-Van Beuningen 1968 (onder 1960)).

²¹ Als 7, p. 286.

²² Als 7, p. 610 e.a.

²³ Tekenen met een verborgen zin, verstaanbaar alleen voor ingewijden. Staat in de romantische traditie van het kunstwerk-als-hiëroglief. Ook andere duidingen bewijzen 'daß Courbet chiffriert zu sprechen wußte' (W. Hofmann, als 7, p. 595).

²⁴ Luc. 1 : 26-38. Matth. 1 : 18-25. In 't bijzonder de *Annunciatie* van Tintoretto, in de Scuola di San Rocco vertoont sprekende gelijkenis (als 7, p. 607). Ook Cézanne heeft zich veel met de Venetianen beziggehouden. — Dat hier, impliciet, gezinspeeld wordt op het werk van de H. Geest, verwacht men misschien niet bij het realisme van de 19e eeuw. Toch past iets dergelijks geheel in dit milieu. Hofmann wees er al eerder op, dat in dit realisme elke vrouw kan staan voor de H. Maagd en elke duif voor de verschijning van de H. Geest; zoals in Flauberts *Un cœur simple* (W. Hofmann, *Das irdische Paradies*, München 1960, p. 138/139).

De Beheerders van het **Greijdanus-Kruithof Fonds** maken bekend, dat voor studerende aan de Theologische Hogeschool, Broederweg 15 te Kampen de mogelijkheid bestaat, uit genoemd fonds een beperkte toelage te ontvangen. Hiervoor komen allereerst in aanmerking studerende die zich voorbereiden op een promotie. Eventuele verzoeken om in de cursus 1983-1984 een toelage te ontvangen, dienen voor 5 november 1983 schriftelijk te worden gericht aan: de Beheerders van het **Greijdanus-Kruithof Fonds**, p.a. Administratie Theologische Hogeschool, Postbus 5026, 8260 GA Kampen.

VOOR GOEDE BOEKEN ...

UITGEVERIJ

OOSTERBAAN & LE COINTRE B.V.

AL MEER DAN 75 JAAR ...

Vraag even de kleurige boekenbrochure!

Oosterbaan & Le Cointre B.V. - Goes - Tel. 01100-15591